

релігійному екстремізму і тероризму, з одного боку, та для діалогу різних релігій і культур, з іншого боку.

- б) У різних регіонах України збереглися історично-культурні пам'ятки християнства (як Східного, так і Західного), ісламу, іудаїзму, караїзму та інших релігій і етносів. Вони є притягальними, надто привабливими культурними і сакральними осередками для українців, євреїв, кримських татар, інших етноконфесійних груп та їхніх співвітчизників, які проживають за межами України. Останніми роками здійснюються приватні й неорганізовані паломницькі поїздки до місць, пов'язаних з пам'ятними місцями, подіями, визначними особистостями їхнього етноконфесійного минулого. Українська держава ще не все зробила для розвитку міжнародного релігійного туризму в Україні. А цей напрямок має важливе значення для встановлення і збереження мирного співжиття, злагоди між усіма етносами і культурами, конфесіями і віруваннями багатонаціональної України.

3. Інформаційна цивілізація і релігія

Кардинальні зміни в житті суспільства двадцятого століття, що пов'язані з розвитком інформаційної сфери, привели до появи концепції інформаційного суспільства, яка визначила головним фактором розвитку виробництво і використання інформації. Ця концепція є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якій заклали З. Бжезінський, Д. Белл та О. Тоффлер. На думку останнього, це суспільство постане і як найвищою мірою технічно розвинута і водночас і як антиіндустріальна цивілізація, що принесе з собою новий кодекс поведінки. Особливість інформаційного суспільства відзначив Н.Луман. «Якщо ж у понятті суспільства передбачається центральне значення панування або цінностей, - зауважує він, - то в цьому випадку недооцінюється не тільки очевидна регіональна різноманітність і комплексність комунікативних зв'язків, а й, в першу чергу, та степінь, в якій "інформаційне суспільство" децентралізоване, але пов'язано комунікує у всесвітньому масштабі завдяки своїм мережам - тенденція, яка завдяки комп'ютеризації в близькому майбутньому, безумовно, буде лише посилюватися» [Луман Н. Л. Общество как социальная система. – М., 2004. - С. 27].

Чому ж такий привабливий синдром, що позначений терміном «інформаційне суспільство»? Н. Луман відповідає, що, «як святе в минулі часи, інформація має привабливу і відштовхуючу іпостасі. Вона й допомагає нам, і породжує в нас невпевненість. Відтак інформація є парадоксальною комунікацією: вона породжує водночас і впевненість, і невпевненість. [Н.

Луман. Решения в «информационном обществе». – http://www.soc.ru/publications/pts/luman_i.html]

Ми, звичайно, розуміємо інформаційну цивілізацію як суспільство, в якому все більше робочого і вільного часу витрачається на виробництво та споживання інформації. Відтак церква і є, напевно, найдавнішою організацією, яка все життя займалася виробництвом і розповсюдженням релігійної інформації. Адже їй іманентні всі завдання і можливості інформаційного суспільства. Тому в інформаційній цивілізації, яка нині формується, релігії, релігійним організаціям знайдеться чільне місце.

Дослідник проблем інформаційної цивілізації О.П. Савруцька відзначає, що «світосприйняття, яке склалося ще на зорі людської історії і розділяло світ за принципом "свій - чужий", "ми - вони", в сучасних умовах інформаційного суспільства вступило в нову фазу розділення світу або за культурно-територіальними ознаками (Схід-Захід), або конфесійними (світ християнський - західний християнський і православний та мусульманський, а також інші модифікації подібного напрямку), або за культурним чи цивілізаційним параметром (західна, латиноамериканська, африканська, ісламська, китайська, індуїстська, православна, японська), або ж за рівнем економічного розвитку (Північ - Японія - Південь)» [Савруцькая Е.П. Феномен коммуникации в современном мире // Актуальные проблемы теории коммуникации. Сб.науч.трудов. - СПб., 2004. - С. 76].

Відтак можна сказати, що глобальна інформаційна цивілізація породила або стимулювала виникнення поділу світу за культурно-територіальними, конфесійними, культурними чи цивілізаційними ознаками. Інформаційна цивілізація кардинально змінила коло комунікацій людини. Міжособистісна і групова комунікація поступилася місцем організаційній, а тепер вже домінує зовнішня комунікація її можливості, її вплив став не тільки глобальним, а й безмежним, точніше - вселенським. Усвідомлення цього стало сьогодні всезагальним.

Тейяр де Шарден ще на початку Другої світової війни так пояснював нові можливості людини: «Відтак завдяки спільним зусиллям і психічній проникливості люди почали проникати одне в одного, а їхній розум (загадковий збіг обставин) став взаємно стимулюватися близькістю. Поступом свого розширення, неначе самостійного, кожен з них розширював свій вплив на цій Землі, яка відтак дедалі меншала. Чим же спричинений сьогоднішній пароксизм? Пояснення давалося не один раз. Внаслідок винаходу залізниць, автомобіля й аероплана фізичний вплив людини, раніше обмежений відстанню в кілька миль, тепер поширився на сотні і тисячі миль. Навіть більше – завдяки позамірному біологічному ефекту, породженому відкриттям електромагнітних хвиль, кожний індивідуум стає відтепер (бажає він того, а чи ж ні) водночас сушим на морі й суходолі, у кожному куточку планети» [Шарден Пьер Тейяр де. Феномен человека. – М., 1987. – С. 191].

Саме оця комунікаційна всюдисутність індивідууму водночас «на морі й суходолі, у кожному куточку планети» створила об'єктивну основу

глобалізаційним процесам, а відтак дала можливість кожній активній релігії стати вселенською. І ми бачимо як щоразу з'являються нові релігії (кришнаїти, бахаї, кабала, мормони, харизмати тощо), які широко використовують інформаційні технології й охоплюють своїм впливом практично весь світ інформаційної цивілізації.

Згідно з теологічною теорією Тейяра де Шардена, “Христос як “вселенське животворче начало” іде начолі творчих змін релігійної і нерелігійної духовності, прогресивної людської думки взагалі, ноосфери. Він “завжди проводить справу зосередження в собі, очищення, спрямування й одухотворення загального процесу піднесення свідомостей, у які він увійшов сам. Через безперервні дії сопричастя і піднесення Він поєднує Себе з цілковитим психізмом Землі. І тоді, каже нам ап.остол Павло: “Хай буде Бог в усьому” (1 Кор. 15: 28). Воїстину це найвища форма “пантеїзму”, без будь-якого сліду отрути, що примішується, і без знищувального викривлення” [Тейяр де Шарден П. Феномен християнства // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990. – С. 101].

За Тейяром де Шарденом, в світі, який духовно конвергує, енергія Христова покриває будь-яку з'явлену потребу, зокрема і глобальні, і потребу в комунікаціях. Тому не дивно, що людський витвір Інтернет освячено і його застосовують практично всі церкви світу - християнські, буддистські, язичницькі тощо. Для пропаганди свого віровчення і діяльності конфесії вдаються за допомогою до місцевих ЗМІ і глобальних телекомунікаційних мереж.

Відомий канадський дослідник і провісник електронного «глобального села» Маршалл Мак-Люен використав ідеї неординарного католицького філософа Тейяра де Шардена в своїй технократичній теорії. Він відзначає, що «люди письмової культури, яким притаманний критичний розум» не розуміють «його теорію про космічну оболонку-мембрану, яка замкнулася навколо земної кулі саме завдяки розширенню різних чуттів за допомогою електрики. Така екстерналізація наших чуттів створює те, що Шарден називає «ноосферою», або глобальним технологічним розумом. Замість того, щоб перетворитися на Александрійську книгозбірню, світ став комп'ютером, електронним мозком, так само як це віщує не дуже глибока наукова фантастика» [Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. – К., 2008. – С. 52-53].

Інформаційна цивілізація спонукає до активної конкурентної боротьби релігійних організацій і передбачає нескінченну гонитву за інноваціями, удосконаленнями, винаходами в своїй сфері діяльності. Тому зрозуміло, що сучасна, адаптована до глобальних процесів, людина відчуватиме себе комфортно в церкві, яка не відстає від вимог часу і в якій постійно відбуваються якісь зміни. Церква, аби не втратити вплив на своїх віруючих в умовах інформаційної цивілізації, прагне мати постійний комунікативний зв'язок з ними, де б вони не перебували. Треба, щоб її голос почули, бо ж інакше, з часом, вона припинить взагалі своє існування. Якщо люди не йдуть

до церкви, то вона має сьогодні йти до них. Православні і греко-католицькі священники, як правило, чекають віруючих - *прихожан*, тобто тих, хто сам повинен приходити - у своїх храмах. Зрозуміло, багатьох потенційних віруючих вони не бачать. Особливо характерно це для великих міст, де відсутній тиск територіальної етнічної громади. Проте традиційні церкви дуже часто й "традиційно" забувають про окрему особу. Найчастіше релігійний контакт з конкретною людиною відбувається в національному колективі, саме там, де можна вплинути думкою більшості, авторитетом, де спрацьовують психологічні механізми групізму.

Традиційні українські церкви за роки своєї тисячолітньої історії розгубили досвід індивідуальної роботи в умовах індиферентизму й скепсису. Завдяки секуляризації і трансформації суспільства вони отримали можливість відродити певні навички агітаційно-пропагандистської діяльності. Усі церкви, залежно від своїх можливостей, мають доступ до ЗМІ і світової мережі Інтернет. Тож нині ми є свідками величезної міжцерковної конкурентної боротьби за контроль над глобальними каналами комунікації. Проте при цьому вже не можна вирішувати проблему традиційними шляхами, бо ж доводиться мати справу з особистістю, з її специфічними інтересами. Потрібно вести діалог з конкретною людиною, вміти відшукати певного адресата. В цій справі не допоможуть авторитарний тиск, менторський тон, зверхність, лайливість, нетолерантність.

Прояв конфесійного протистояння в сучасних умовах глобалізації несе в собі реальну загрозу соціальної й культурної конфронтації на релігійному, етнічному, мовному ґрунті. За допомогою таких завоювань інформаційної цивілізації, як глобальна система Інтернет, засоби зв'язку та масової міграції, створено єдиний інформаційно-комунікативний простір сучасного світу. Певно що за багатьма об'єктивними ознаками повинен був би посилюватися природний потяг людей до об'єднання, гармонізації людських відносин, до вирішення багатьох соціально-економічних проблем, які стоять перед людством. «Насправді ж, - як відзначає О.П. Савруцька, - багатополлярність сучасного світоустрою "вивернула" нові проблеми, які орієнтовані, перш за все, на культурно-комунікативну сферу соціальної реальності. Ідеї діалогу культур, етноконфесійного консенсусу, толерантності тощо виникли у відповідь на потребу в необхідності "зняття" протистояння, що різко загострилося, держав, політик, релігій, культур і усього того багатоманіття протиріч, присутніх в наш час й присутніх у людському суспільстві протягом тисячоліть його існування» [Савруцкая Е.П. Феномен коммуникации в современном мире. - С. 77].

Інтернет дає церквам можливість здійснювати як глобальний, так і суґубо індивідуальний вплив. Адже це – найбільше в світі інноваційне інформаційно-технологічне середовище, наявність якого викликає величезний інтерес у молоді. Ним користуються вже десятки мільйонів мешканців Землі за допомогою комп'ютерів і засобів мобільного зв'язку.

Отже, інформаційна революція спонукає до кардинальної трансформації релігійно-церковної діяльності. Відбувається і відповідний злам стилю життя.

В умовах інформаційної цивілізації будь-яка ідеологія, яка претендує на абсолютну істину, прагне також до глобальної влади. Такими ідеологічними системами є, зокрема, світові релігії, які в межах свого поширення – своїх цивілізаційних кордонів (поля, сфери комунікативного впливу) - прагнуть довести свою істинність і абсолютність. Християнство та іслам відкрито прагнуть світового панування. Їх прагнення – розповсюдити свою віру, свою християнську або ісламську цивілізацію на весь світ з метою встановлення Царства Божого (християнство) або всесвітнього Халіфату (іслам).

Ще однією світовою релігією є буддизм, проте в основі його ідеології немає абсолютного Бога. Однак і буддизм має ознаки глобалізму, якщо виходити з визначення глобалізації М.Уотерса. Він визначає глобалізацію як соціальних процес, у ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем, а населення все більше усвідомлює зникнення цих кордонів [Див.: Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы.- К., 2002.- С. 1].

Саме такий процес усунення соціальних і національних перешкод для глобальної комунікації закладено в буддизмі, як і в християнстві чи ісламі. Глобалізм іманентний всім світовим релігіям. Проте він має неоднакові свої вияви в кожній із них. Більше того, будь яка сучасна релігія або містико-окультне вчення можуть стати глобальними за допомогою вмілого використання можливостей інформаційної цивілізації і цілеспрямованої організації їх поширення. Проте це за умови, якщо вона задовольняє певні потреби людей.

Глобалізація, яка з одного боку створена інформаційною революцією, а з іншого – глобалізаційні процеси, які запущені і скеровуються системою глобальних організацій, формують саме цю інформаційну цивілізацію. Глобалізація усуває перешкоди на шляху розвитку комунікацій, лібералізації торгівлі і розповсюдження релігій. Вона сприяє зближенню людей, стандартизації життя, трансформації національних культур і конфесій, тобто веде до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнаціональному, так і на національному рівнях.

На релігійному полі України визначились носії ідеї глобалізації. Це, перш за все, ліберальні євангелісти і різні неохристиянські течії, які керуються в своїй діяльності постмодерністською думкою і вміли користуються всілякими можливостями інформаційної цивілізації. Тією чи іншою мірою їм протистоять традиційні церкви, до яких, крім католиків, греко-католиків, православних і лютеран, відносять себе баптисти, адвентисти та ін. Визначилися й активні антиглобалістські сили у вигляді найбільш фундаменталістичної частини християнства (перш за все – православ'я) та ісламу.

Неоднозначно ставляться до глобалізації представники традиційних церков. Так, лютеранський теолог Д.Вейз із США, критикує глобалізацію, як «прояв постмодерністського екуменізму», що лише зароджується. Неохристиянські релігійні об'єднання прагнуть створити в світі «всеохоплюючу, хоча й погано визначену, глобальну єдність». Культ єдності неодмінно веде до втрати свободи. Індивідуальність, згідно визначення, має бути подавленою, якщо прагнемо досягти єдності [Вейз Дж.Э. *Времена постмодерна. Християнський взгляд на современную мысль и культуру.* - С. 208]. Як бачимо, Д.Вейз солідарне відгукується на думку Маршалла Мак-Люена щодо втрати свободи особистості і негативного впливу «Великого Брата» у згуртованій інформаційними каналами глобальній цивілізації. Він, зокрема, писав: «І в той же час, коли наші почуття виходять із нас у наше середовище, Великий Брат заходить у середину. Якщо ми не усвідомимо цього процесу, одного дня ми будемо загнані в панічний страх, що так добре вписується у світ племінних барабанів, повний взаємозалежності й вимушеного співіснування. ... Страх – це нормальний стан у будь-якому усному суспільстві, оскільки в ньому безперервно все впливає на все» [Мак-Люен М. *Галактика Гутенберга: Становлення людини* друкованої книги. – С. 53].

Потенційні можливості глобального спілкування, з одного боку, і глобальні страхи, що тиснуть на психіку і розум людини, активно спонукають її до релігійно-містичних пошуків. І саме провідники інформаційної цивілізації стають час від часу заручниками своїх страхітливих фантазій. Інтернет-простір заповнений статтями, форумами і блогами, в яких учасники обговорюють проблеми виживання в часи тотальної кризи і неодмінної глобальної війни всіх проти всіх.

Активно стимулює молодь до таких думок сонм комп'ютерних ігор. Найбільш вразлива, а водночас і активна частина такої молоді вдається до практичних дій, щоб застрахувати ризики інформаційної цивілізації. Так, Віктор Сергієнко, відомий в Інтернеті під ніком Кошастий, запропонував свою сільську концепцію спасіння від всесвітньої кризи, яка стала популярною серед постапокаліптично налаштованих блогерів. Він вирішив перекласти кризу інформаційної цивілізації в селі під Києвом, де купив дім ще в 2003 році. Очевидно, глобальні теракти ісламістів 2001 року і наступна війна з талібами стали головними факторами для прийняття такого рішення. Віктор з дружиною і ще декілька сімей живуть натуральним господарством. З благ цивілізації мають тільки електрику, яку використовують лише в крайній потребі. Він не відносить себе до будь-якого релігійного напрямку та формулює свої основні принципи так: «спільність з природою; необхідність жити самому, не розраховуючи на допомогу згори, відсутність будь-якої загробної складової. А мораль відмінно формується і без участі якоїсь з релігій [Варламова Д. Кризис цивилизации лучше переждать в деревне // *Известия в Украине.* – 10 лютого 2009. «О методе выживания Кошастого» див. на сайті: <http://worldcrisis.ru>].

Рух сюрвівалістів (від англійського survivalism – виживати) зародився ще у 1974 р. у США й Великобританії під впливом нафтової кризи 1973 року. Сюрвівалісти змирилися з думкою, що звичній світобудові скоро прийде кінець, тому старанно готуються до майбутньої катастрофи, а відтак роблять запаси, споруджують сховища й набувають навички, необхідні для свого захисту в умовах суцільного хаосу. Заступник директора Інституту економічних стратегій Росії Олександр Неклеса в своєму коментарі «Перехід у новий стан – це не крах» до вищезгаданої статті пише: «Глобальна криза прийшла у саме серце економічного укладу, що розвивається – «грошової» або «інформаційної» економіки. Вперше в історії гроші можуть довільно розмножуватися – раніше вони були прив’язані до реальних данностей та матеріальних активів. Я б назвав цю економіку трансфінітною, тобто такою, що не має меж ... Як античність змінилася середньовіччям, а середньовіччя – Відродженням, так ми зараз входимо у новий світ. Відбуваються революційні процеси – і в економічному плані, і в сфері політики, культури, світогляду. Це дійсно можна назвати системною кризою цивілізації. Але це не крах, а перехід у новий стан, незважаючи на те, що для декого він може виявитися трагічним» [Варламова Д. Кризис цивилизации лучше переждать в деревне].

В умовах тиску інформаційної цивілізації, що посилюється, російське православ’я активно відстоює існування в світі певної спільноти православних східнослов’янських народів як самостійної цивілізації. У виступі на Восьмому Всесвітньому російському народному соборі 3-4 лютого 2004 р. тодішній Патріарх Московський і всієї Русі Олексій II наголошував, що «Російська Церква... бажає служити справі єдності й загального розвитку православних народів як самостійній цивілізації, що несе світу самотутній досвід здійснення християнського ідеалу. Впевнений, що це свідчення може збагатити життя багатьох народів» [Церковный вестник.- 2004.- № 3].

Теоретичною базою такої політики слугували розробки сучасного Патріарха РПЦ, а донедавна митрополита Смоленського й Калінінградського Кирила: «Фундаментальний виклик епохи, в яку всім нам випало жити, полягає в необхідності вироблення людством такої цивілізаційної моделі свого існування в ХХІ ст., яка передбачала б всебічну гармонізацію драматично різнонаправлених імперативів неолібералізму й традиціоналізму. Перед Заходом і Сходом стоїть найважливіше, але в жодному випадку не безнадійне завдання спільного віднайдення балансу між прогресом у сфері дотримання прав особи й меншин, з одного боку, і збереженням національно-культурної та релігійної ідентичності окремих народів, з іншого» [Кирилл, митрополит. Обстоятельства нового времени: либерализм, традиционализм и моральные ценности объединяющей Европы.- <http://religion.ng.ru/confessions/1999-05-26/5>].

Цей «цивілізаційний виклик нашого часу», на думку богослова, православні віруючі відчують повсюди і з надзвичайною гостротою. Митрополит Кирило стверджував, що «глобалізація, як і інтеграція Європи,

не може відбуватися на основі лише одного цивілізаційного проекту, однієї духовної парадигми, яка б влаштувала весь світ, яка була б органічною щодо всього багатоманіття культурно-релігійних традицій” [Там само]. Тому слід очікувати від нового Патріарха РПЦ активних дій щодо реалізації своєї ідеї.

Комунікації доби інформаційної цивілізації все більш активно впливають на інформаційні потоки всередині самих церков. Перед церквами зараз стоїть завдання охопити своїм впливом не лише парафіян, а й всі можливі інші цільові групи, в тому числі й ті, які з’явилися внаслідок постмодерністського впливу і глобалізації. Фактично зовнішнє щодо релігійної організації оточення впливає іноді більше на процес прийняття рішень в самій організації, ніж воля керівництва. Так, локальним українським церквам приходится конкурувати з транснаціональними релігійними структурами, які мають величезні ресурси, досвід, найсучасніші технічні засоби, в тому числі супутникове телебачення. Так діють протестантські телеканал «Надія», «Трансвітове радіо», радіоцентр «Голос надії» тощо.

Відтак формування в Україні інформаційного суспільства відбувається дуже складно. Велике значення має те, яким чином традиційні українські церкви зможуть і будуть здатні використовувати нові технології спілкування та сучасні технічні засоби комунікації. Зволікання деяких українських традиційних церков у переході на сучасні технології комунікації ставить їх в позицію тих, хто захищається. Але в умовах сучасного активного і агресивного поля інформації вони тим самим вибирають для себе позицію переможених.

В умовах інформаційної цивілізації відбулося розширення транскультурних комунікацій, міжкультурних зв’язків та прискорився процес глобалізації всіх без винятку активних релігій. Центральне місце займає комунікація в соціалізації, освіті й культурі. Це сприяє діалогу культур, а разом з тим створює загрозу для національної самобутності. Поява індустріальних структур у сфері релігії, безумовно, стимулює творчу діяльність і розповсюдження певної релігійної культури. Разом з тим, вони створюють серйозні проблеми і реальну загрозу для цілого ряду традиційних і регіональних церков.

“Той, хто володіє інформацією, той володіє світом”, - це вже не просто гасло, а реалії дня. В 1999 році на одній з конференцій у Відні виступив Збігнев Бжезинський. Він прогнозував, що в інформаційному суспільстві XXI століття нові можливості будуть спонукати переходити від користування “владою на раціональній основі” до ірраціональних дій “на спонтанній основі шокуючих наукових можливостей удосконалення, перетворення і творення людини”. Чи буде ірраціоналізм домінувати в XXI сторіччі? “Шокуючі наукові можливості”, на думку З. Бжезинського, нададуть причетним до влади людям нові засоби тотальне керувати кожною людиною окремо. І єдиним обмеженням тут стає мораль. Нові виклики майбутнього примусили

досвідченого вченого сказати, що “з філософської точки зору ми збентежені, а з релігійної – в стані невизначеності” [Див.: День. -1999. – 17 серпня].

Виходячи з викликів часу, надзавданням науки стає необхідність визначити контури, орієнтири майбутнього життя людства. Напруження людської думки вчених, політиків, релігійних і суспільних діячів безумовно зможуть визначити гуманні цілі для людства. Утримуючи в суспільній свідомості такий позитивний образ майбутнього, ми відповідно зможемо йти своїм шляхом до визначеної мети. Дедалі більше сучасних філософів сходяться до думки, що раціональне завоювання і підкорення світу веде в умовах техногенної інформаційної цивілізації до катастрофічних наслідків. “Від етики сили і панування – до етики ненасильництва”, - так визначився вектор моральної трансформації інформаційної цивілізації сьогодні.

4. Культура й інкультурація в контексті міжрелігійного і міжкультурного діалогу

Донедавна Церква і культура в конфесійному розумінні не могли бути рівнозначними і рівноправними величинами. Партнерство дихотомії Церква-культура заперечувалося як першою, так і другою. Історична Церква намагалася стояти над культурою, а культура намагалася дистанціюватися від Церкви. Уявлення про культуру Церква пов'язувала лише з релігійною культурою, яка визначалася як соціально репродуктивна чи творча діяльність людей у тій сфері буття і свідомості, що пов'язувалася з вірою в надприродне. Релігійна культура завжди була конфесійно диференційованою і виражала історично досягнутий рівень розвитку релігійних течій (скажімо, секта-деномінація-церква або ж релігійна спільнота – інституалізована церковна установа). Розрізнялася релігійна культура за ознаками як матеріальна (в її основі лежав релігійний культ), так і духовна (система зразків, норм поведінки та релігійних знань, що систематично прищеплювалися, закріплювалися певною церквою, а також рівень оволодіння ними послідовниками даного віровчення).

Взагалі ж між культурою народною, тим більше світською, і церковною традиційно існували прірва і протистояння. Православна Церква в Русі-Україні завжди воювала з народною дохристиянською культурою. Не змігши подолати її впливу, змушена була піти на синкретичне співжиття з нею. Католицька Церква лише на II Ватиканському соборі (1962-1965) сформувала нове розуміння культури. Протестантизм від самого початку свого існування, особливо в Новому Світі, заявив про себе як ототожнення релігії і культури. З одного боку, антипросвітницький характер протестантизму проявився в засудженні театру, живопису, світської літератури, розваг як непродуктивної трати часу і коштів. Пізніше ці види діяльності були оправдані, якщо вони ставали джерелом доходу. З другого